

Валерій Биков

доктор технічних наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України; Київ, Україна

E-mail: valbykov@gmail.com

Марія Лещенко

доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу компаративістики інформаційно-освітніх інновацій Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України; Київ, Україна

E-mail: darlyngpetra@gmail.com

ЦИФРОВА ГУМАНІСТИЧНА ПЕДАГОГІКА ВІДКРИТОЇ ОСВІТИ

Анотація: У статті схарактеризовано теоретико - методологічні засади цифрової гуманістичної педагогіки - науки про закономірності створення позитивної інтегрованої педагогічної реальності за умови конвергенції фізичного та віртуального (створеного за допомогою ІКТ) навчальних просторів (середовищ) у реаліях відкритої освіти. На основі використання сучасних ІКТ навчальна діяльність (формальна, неформальна та інформальна) відбувається на перетині двох світів: реального і віртуального. Методологія й методи педагогічних досліджень класичної педагогіки потребують перегляду й удосконалення в контексті сучасних реалій навчально-виховного процесу, потреб та інтересів усіх його суб'єктів. У статті проаналізовано розвиток цифрової гуманістики у міжнародному освітньому просторі, окреслено зміст нової галузі педагогічного знання як складової цифрових гуманістичних досліджень, визначено методи й актуальні напрями наукового пошуку.

Подальшого дослідження потребують проблеми розвитку цифрової гуманістичної педагогіки, осмислення її як важливого методологічного компонента системи відкритої освіти, реалізації її освітнього потенціалу в інформаційному суспільстві.

Ключові слова: відкрита освіта, гуманістика, цифрові технології, інформаційно-комунікаційні технології, інтеграція, цифрова гуманістична педагогіка, методологічні засади, педагогічна реальність, пізнавально-активне поле, якість освіти.

Valerii Bykov

Academician, Doctor of technological sciences, professor, director of the Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: valbykov@gmail.com

Mariya Leshchenko

Doctor of pedagogical sciences, professor, leading researcher of the Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: darlyngpetra@gmail.com

© Валерій Биков, Марія Лещенко, 2016

DIGITAL HUMANISTIC PEDAGOGY OF OPEN EDUCATION SUMMARY

Abstract: *In the article theoretical and methodological bases of digital humanistic pedagogy - the science about the principles of creating a positive integrated educational reality as a result of the convergence of physical and virtual (created using ICT) training spaces (environments) in the coordinates of open educational systems are determined. Based on the use of modern ICT learning activity (formal, nonformal and informal) is at the intersection of two worlds: the real and the virtual. Methodology and research methods of classical pedagogy require review and improvement in the context of current realities of the educational process, needs and interests of all its subjects. The development of digital humanities in the international educational space is analyzed; the content of the new field of pedagogical knowledge as part of digital humanistic is outlined; research methods and directions of current scientific research are defined.*

Problems of digital humanist pedagogy development need further studying as well as understanding it as an important methodological basis of an open education system and implementation of its educational potential in the information society.

Keywords: *open education, humanities, digital and internet technologies, integration, digital humanistic pedagogy, methodological principles, pedagogical reality, cognitive and active field, the quality of education.*

Валерий Быков, Мария Лещенко

ЦИФРОВАЯ ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ ПЕДАГОГИКА ОТКРЫТОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: *В статье охарактеризованы теоретико-методологические основы цифровой гуманистической педагогики – науки о закономерностях создания положительной интегрированной педагогической реальности при конвергенции физического и виртуального (созданного с помощью ИКТ) учебных пространств (сред). На основе использования современных ИКТ учебная деятельность (формальная, неформальная и информальная) происходит на пересечении двух миров: реального и виртуального. Сконцентрировано внимание на том, что методология и методы педагогических исследований классической педагогики требуют пересмотра и совершенствования в контексте современных реалий учебно-воспитательного процесса, потребностей и интересов всех его субъектов.*

В статье проанализировано развитие цифровой гуманистики в международном образовательном пространстве, определено содержание новой отрасли педагогического знания как составляющей цифровых гуманистических исследований, определены методы и актуальные направления научного поиска. Дальнейшего исследования требуют проблемы развития цифровой гуманистической педагогики, осмысление ее как важного компонента системы непрерывного педагогического образования, реализации ее образовательного потенциала в информационном обществе.

Ключевые слова: *открытое образование, гуманистика, цифровые и интернет технологии, интеграция, цифровая гуманистическая педагогика, методологические основы, педагогическая реальность, познавательно-активное поле, качество образования.*

An extended abstract of a paper on the subject of:
“Digital humanistic pedagogy of open education”

Problem setting. *In the article theoretical and methodological bases of digital humanistic pedagogy - the science about the principles of creating a positive integrated educational reality as a result of the convergence of physical and virtual (created using ICT) training spaces (environments) in the coordinates of open educational systems are determined. Based on the use of modern ICT learning activity (formal, nonformal and informal) is at the intersection of two worlds: the real and the virtual. Methodology and research methods of classical pedagogy require review and improvement in the context of current realities of the educational process, needs and interests of all its subjects. Problems of digital humanist pedagogy development need further studying as well as understanding it as an important methodological basis of an open education system and implementation of its educational potential in the information society.*

Recent research and publications analysis. *In national educational thought the problems of humanization of education and humanization of educational process based on widespread use of ICT were firstly presented by M. Zhaldak. The studies of V. Bykov, V. Kremen are dedicated to the problems of open education, educational space, educational environment in the information society. The use of ICT as tools of increasing the positive potential of cognitive and active field created by a teacher are studied in the works of M. Leshchenko. The problems of development of digital humanistic pedagogy are highlighted in the works of P. Anderson, O. Bjork, J. Brier, T. Clement, C. Davidson, P. Fyfe, B. Hirsch, D. Jakacki, R. Lanham, S. Warnock, R. Whitson. At the same time, the theoretical bases of digital humanistic pedagogy that explores the rules of creation of positive educational reality through ICT require coverage.*

Paper objective *is a study of theoretical principles of digital humanistic pedagogy – the science about the laws of creating a positive integrated educational reality as a result of the convergence of physical and virtual (created using ICT) training spaces (environments).*

Paper main body. *The development of digital humanities in the international educational space is analyzed; the content of the new field of pedagogical knowledge as part of digital humanistic is outlined; research methods and directions of current scientific research are defined.*

Methodological principles of digital humanistic pedagogy are highlighted in the following statements:

- 1. The use of ICT in different forms and types of learning activities of students of different age groups should be directed at providing educational process with cognitive and creative characteristics, openness, flexibility, democratization, differentiation, personalization, and comfort;*
- 2. The development of teachers' integrated thinking, which is aimed at the perception, planning, implementation and evaluation of the educational process that occurs through a combination of human resources and ICT, is a necessary condition for ensuring the quality of education in the information society;*
- 3. The teachers' awareness of opportunities to use ICT to create positive educational reality, characterized by cognitive and active field, is an important motivational factor of professional activity;*
- 4. The positive potential of cognitive and active field will dramatically increase if students acquire information image by experimenting with different ICTs; and it will ensure creative activity in an integrated (real and virtual) learning environment;*

5. *For the diagnosis and evaluation of the quality of the educational process, which is implemented in the interaction between human and information technology components, along with traditional methods of research, the methods of scientific analysis of students' activity in the virtual space should be applied.*

Conclusions of the research. *The rapid development of computer tools and ICT, especially digital and fiber-optic ones, their widespread adoption in all spheres of public life accelerated integration and communication processes, provided new and more productive opportunities of combining various branches of knowledge. Digital humanistic pedagogy is not just a new way of teaching; its appearance caused the emergence of a new educational paradigm, and formation of scientific area that is rapidly developing and motivating the emergence of discussions and new pedagogical thinking.*

Загальна постановка проблеми. Науково практичний інтерес до реалізації відкритої освіти у міжнародному освітньому просторі актуалізується новими освітніми можливостями, що створюються в результаті неперервного розвитку ІКТ:

- демократизація освіти (забезпечення рівного доступу до освіти для всіх учасників навчального процесу незалежно від соціального, матеріального стану, расових, національних, гендерних ознак, стану здоров'я);
- гнучкість організації навчального процесу (здійснюється варіативне застосування просторово-часових характеристик навчального процесу: доступність учнів до навчання незалежно від місця їх перебування і в зручний для них час);
- індивідуалізація навчання (реалізується на основі врахування індивідуальних особливостей студентів шляхом конкретизації змісту, методів і засобів навчання, активізації самостійної діяльності);
- створення умов для спільної дослідницько-творчої діяльності (поглиблення і розширення джерельно-інформаційної бази, реалізація навчально-дослідницьких проєктів) та ін.

Реалізація концепції відкритої освіти розпочалася в Україні з 2008 року [14]. Сьогодні технології відкритої освіти стрімко поширюються, набуваючи нових кількісних і якісних характеристик, а відкрита освіта, як багатогранне і багатопланове явище, стає предметом дослідження різних наук. Перехід до відкритої освіти – це ефективна спроба забезпечити процес поновлення інтелектуального та професійного досвіду особистості впродовж усього життя, можливість подолати спрямованість традиційних освітніх систем на зайву перевантаженість змісту освіти інформаційним і фактологічним матеріалом, далеко не завжди пов'язаним з дійсними запитами і потребами особистості.

У цьому контексті потребують наукового осмислення теоретико-методологічні основи відкритої освіти - системи нової якості педагогічної взаємодії між вчителем і учнями, що виникла як закономірний результат конвергенції технологічних та освітніх процесів. Особливого значення набуває удосконалення педагогічної майстерності вчителів у всіх ланках системи неперервної освіти щодо застосування ІКТ та реалізації концепції відкритої освіти з метою підвищення якості навчання, надання йому властивостей демократичності, відкритості, індивідуалізації, творчості, що створює ареал активності (привабливості) в очах учнів, студентів, педагогів, мотивує усіх до пізнавально-навчальної діяльності. Саме з педагогікою пов'язані сподівання вчених про створення концепцій поєднання гуманістичного й технологічного компонентів навчального процесу, формулювання теоретико-методологічних принципів відкритої освіти.

Методологія й методи педагогічних досліджень класичної педагогіки потребують перегляду й удосконалення в контексті сучасних реалій навчально-виховного процесу потреб та інтересів усіх його суб'єктів. Якісно покращити ситуацію, на наше пере-

конання, може теоретико-методологічне обґрунтування нової галузі педагогічного знання – цифрової гуманістичної педагогіки, що інтегрує біо- і техно-, й роз'яснює, яким чином організовувати навчальний процес за умов його протікання у реально-віртуальному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній педагогічній думці вперше проблеми гуманітаризації освіти і гуманізації навчального процесу на основі широкого використання ІКТ були поставлені Жалдаком М.І. [7]. Учений справедливо наголошує, на тому, що проблеми інформатизації навчального процесу – складні і, перш за все, педагогічні, а їх розв'язання, на його думку, «вимагає розробки нових комп'ютерно-орієнтованих методичних систем навчання всіх без винятку предметів – нового змісту навчання, засобів, організаційних форм і методів навчання, підготовки, супроводу, аналізу, коригування навчального процесу, управління навчальним процесом, розрахованих на значний ухил в самостійну дослідницького, творчого характеру навчальну діяльність учнів і вчителів на основі широкого і, разом з тим, педагогічно виваженого використання поряд з традиційними, нових комп'ютерно-орієнтованих технологій навчання, активізацію пізнавальної діяльності учнів і вчителів, і на значну інтенсифікацію спілкування учнів і вчителя, всього навчального процесу...» [7, 8]. По суті, Жалдак М.І. окреслив зміст нової галузі педагогічного знання, яка виходить далеко за межі шкільного курсу інформатики і охоплює весь навчально-виховний процес, що стає більш демократичним та гуманістично спрямованим завдяки вмілому застосуванню ІКТ. Таким чином, були створені передумови до обґрунтування та реалізації відкритих освітніх систем.

Проблемам відкритої освіти, освітнього простору, навчального середовища, розвитку сучасної науки, знання, освіти і місця людини в їх реаліях присвячено дослідження учених В. Бикова [2], В. Кременя [8, 9].

Використання ІКТ як засобу підвищення позитивного потенціалу пізнавально-активного поля, що створюється педагогом, шляхи віртуалізації навчального процесу, надання йому творчих відкритих характеристик досліджуються у працях М.Лещенко [12, 13]. Досить детально проаналізовано компонентний склад ІК-компетентності вчителя у роботах О. Овчарук [14], О. Спіріна [17] та ін.

Проблеми розвитку цифрової гуманістичної педагогіки висвітлені у працях зарубіжних педагогів П. Андерсон (P.Anderson) [20], О. Бйорк (O.Bjork) [22], Дж. Браєра (J.Brier) [23], С. Варнок (S.Warnock) [41], Р.Вітсон (R.Whitson) [42], С.Давідсон (C.Davidson) [25], Д. Джакацкі (D.Jakacki) [30], Б. Гірша (B.Hirsch) [27], Р. Ленема (R.Lanham) [36], Т.Клемент (T.Clement) [24], П. Фіфе (P.Fyfe) [29]. Водночас, потребують висвітлення теоретичні засади цифрової гуманістичної педагогіки, що досліджує загальні закономірності творення позитивної педагогічної реальності за допомогою ІКТ і, зокрема, в системах відкритої освіти.

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад цифрової гуманістичної педагогіки – науки про закономірності створення позитивної інтегрованої педагогічної реальності за умови конвергенції фізичного та віртуального (створеного за допомогою ІКТ) навчальних просторів (середовищ) у реаліях відкритих освітніх систем.

Методи дослідження. Для проведеного дослідження було використано комплекс методів, зокрема: *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення для вивчення наукової літератури та для порівняння позицій учених щодо феномену конвергенції технологічного та гуманістичного компонентів знання; *термінологічний* аналіз для визначення історичних витоків виникнення поняття «цифрова гуманістична педагогіка»; *емпіричні*: спостереження за діяльністю суб'єктів навчально-виховного процесу у відк-

ритих освітніх системах, нетнографія для вивчення поведінки суб'єктів навчально-виховного процесу в Інтернет-мережі.

Результати дослідження. Проаналізуємо зарубіжний, зокрема досвід високорозвинених країн, щодо визначення теоретико-методологічних засад, контенту та інструментарію цифрової гуманістичної педагогіки. Нова педагогічна категорія набула наукового обґрунтування у 2012 році після опублікування збірника наукових праць «Цифрова гуманістична педагогіка: практика принципи, політика», редактором якого є Бретт Д. Гірш (Brett D. Hirsch) [27]. Це переконлива і важлива збірка робіт з різних аспектів педагогіки в цифрових гуманітарних науках, що дає своєчасну відповідь на актуальні питання теорії та практики цифрової гуманістичної педагогіки. Видання було позитивно оцінено провідними науковцями й культурними діячами [27].

Обґрунтованим видається твердження американських учених про те, що «майбутнє і освіта в майбутньому будуть цифровими... тому безвідповідальним є використання ІКТ у навчанні без визначення засад цифрової гуманістичної педагогіки. Існують різні шляхи структурування цієї науки, серед яких найефективнішим є відірватися від комп'ютера і помислити над цією проблемою» [29]. Таким образним висловлюванням підкреслюється, що предметом вивчення цифрової педагогіки є вплив ІКТ на всіх суб'єктів педагогічного процесу, дослідження навчально-пізнавальних дій, що відбуваються як у матеріальній, так і у віртуальній реальності й відповідно до цього проектування змісту, форм і методів навчання.

Образне визначення Б. Д. Гірша цифрової гуманістичної педагогіки як «серця цифрової гуманістики» [27.16], вказує на витоки нової галузі педагогічного знання. Отже, витоки цифрової гуманістичної педагогіки знаходимо у цифровій гуманістиці – міждисциплінарній галузі наукових досліджень і освітніх практик, що виникла на перетині комп'ютерних і гуманітарних дисциплін. Цифрова гуманістика (часто скорочено ДН – аббревіатура від англійського «digital humanities»), розвинувшись з комп'ютеризації гуманітарної галузі та цифрових гуманітарних практик, охоплює різноманітну тематику, від створення й зберігання он-лайн колекцій артефактів до збору баз культурних даних великого обсягу, і включає перетворені у цифрові та створені цифровими матеріали й поєднує методологію традиційних гуманітарних дисциплін (наприклад, історії, філософії, лінгвістики, літератури, мистецтва, археології, музики та культурології) та соціальних наук з комп'ютерними технологіями (наприклад, візуалізація даних, інформаційний пошук, збір даних, статистика, створення тексту, цифрова картографія, цифрова публікація) [21;27].

На відміну від багатьох інших міждисциплінарних експериментів, цифрова гуманістика, а точніше її зародження має відомий початок. У 1949 році італійський священик-єзуїт, отець Роберто Буза (R. Busa), поставив перед собою завдання за допомогою технічних засобів проаналізувати повне зібрання листів італійського теолога XIII ст. Фоми Аквінського і створити показчик «Index Thomisticus», який би містив повний конкорданс (словник) 10,6 млн. слів цього автора. Вирішення цього завдання без використання певного виду технічних пристроїв було неможливим. Робота, розпочата з використанням перфокарт і сортувальних машин, була практично завершена через 33 роки на базі великих універсальних ЕОМ серії IBM. Разом з іншою інформацією, показчик складався з майже 70000 сторінок [27].

Методологічним підґрунтям цифрової гуманістики є застосування ідей, що виникли в руслі технократичних наук, до наук про живе. Цей важливий для гуманітарних і цифрових наук підхід обґрунтовує створення об'єднувальних концепцій, що охоплюють і біос, і техно. Цифрова гуманістика також перетинається з дослідженнями нових медіа та науками про інформацію, медіа теорією композиції, вивченням комп'ютерних

ігор. Оволодіння цифровими гуманістичними вміннями відбувається в ході створення та реалізації науково-дослідницьких проєктів міждисциплінарного характеру.

Концептуальний інструментарій цифрової гуманістики для вираження художньої і суспільної діяльності людини становлять інформаційно-комунікаційні технології, зокрема Інтернет, змінюючи сутність багатьох інформаційних джерел (лист → e-mail, книга → e-book, audiobook; традиційна бібліотека → електронна бібліотека; енциклопедія → Вікіпедія тощо).

Фахівців з цифрової гуманістики готують на рівні бакалаврських, магістерських і докторських програм в університетах Великобританії, Канади, США з 2005 року [21, 27]. Розпочали підготовку бакалаврів з напрямку «Гуманістика другого покоління: гуманістика 2.0» у Польщі. Так, Університет Казимира Великого в Бидгощі з 2013 року відкрив новий напрям підготовки під назвою «Гуманістика другого покоління» (*Humanistyka drugiej generacji*). Пропозиція адресована тим кандидатам, які прагнуть реалізувати свої ідеї і здібності шляхом розробки і використання різноманітних інтернет-ресурсів. На сайті університету наголошується, що «Гуманістика 2.0» – це зростаючі можливості не тільки для комунікації, розваг або бізнесу (соціальні медіа, інтернет-журналістика, ігри, електронна комерція). Це також необмежені ресурси для розвитку і освіти. Саме тому співробітники УКВ в 2013-2014 році вирішили відкрити на Факультеті гуманітарних наук новий напрям, який підготує відповідних фахівців. Університет пропонує кандидатам 4 спеціалізації на денному та заочному навчанні: (е)-лист і комп'ютерне редагування; інтернет-журналістика та соціальні медіа; інформаційне суспільство і дигіталізація; дослідження і розробка комп'ютерних ігор [32].

Зазначимо, що в результаті співпраці Університету Яна Коханевського в м. Кельце, зокрема Філії в Пьотркові Трибунальським (Польща), з Інститутом інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України та Університетом Менеджменту Освіти розпочалася підготовка фахівців зі спеціальностей «Історія 2.0», «Філологія 2.0», «Педагогіка 2.0» [40].

Розвиток цифрової гуманістики є однією з провідних тенденцій світового освітнього простору, про що свідчить функціонування міжнародних науково-освітніх організацій, які підтримують розвиток інтеграційних процесів у гуманістичних і цифрових сферах.

Альянс цифрових гуманістичних організацій (ADHO) – це організація, цілями якої є сприяння і підтримка цифрових наукових досліджень щодо використання ІКТ при викладанні мистецьких і гуманітарних дисциплін, координування взаємодії гуманістів і гуманітаріїв, що займаються цифровими та комп'ютерно-орієнтованими дослідженнями, викладають, створюють та поширюють цінний досвід, у всіх галузях, представлених різноманітністю членства. Вона підтримує ініціативи для публікації, презентації, співробітництва та навчання; визнає і підтримує передовий досвід у цих видах діяльності; виступає в якості громадської консультативно-дорадчої сили. При цьому ADHO охоплює і координує відповідну діяльність за допомогою установчих організацій: Європейської асоціації цифрової гуманістики (EADH, заснована в 1973 році як Асоціація для літературної і лінгвістичної комп'ютеризації), Асоціації для комп'ютерів та гуманістики (ACH, заснована в 1978 році), Канадського товариства цифрової гуманістики (засноване в 1986 році як консорціум для комп'ютерів в гуманістиці), Інтернет-мережі центрів цифрової гуманістики (CenterNet), Австралазійської Асоціації для цифрової гуманістики (AADH) і Японської асоціації для цифрової гуманістики. До ADHO входять незалежні вчені, студенти, аспіранти та наукові співробітники з усієї планети (The Alliance of Digital Humanities Organizations (ADHO) [19]. Важливою функцією Альянсу є видавництво щоквартальника з цифрової гуманістики (Digital Humanities Quarterly (DHQ) – цифрового журналу з відкритим доступом, що охоплює всі аспекти

цифрових медіа в гуманістичних науках: експериментування з різними форматами публікацій і риторика про цифрове розміщення статей з літературно-лінгвістичної комп'ютеризації (добре налагоджений друк цифрових гуманітарних журналів) способами, які долають друковано-цифрову прірву; використання відкритих стандартів для доставки контенту журналу; розвиток послуг з перекладу та багатомовне рецензування відповідно до яскраво вираженого міжнародного характеру ADHO. У журналі публікується широкий спектр рецензованих матеріалів, в тому числі: наукові статті, редактовані твори з альтернативними думками, експерименти в інтерактивних медіа, огляди книг, веб-сайтів, нових медіа-арт інсталяцій, цифрових гуманістичних систем та інструментів [28].

У сфері цифрової гуманістики педагогіка займає одну з провідних позицій, оскільки така її роль відповідає викликам сучасного інформаційного суспільства про необхідність неперервної освіти громадян у доступних для них форматах формального і неформального навчання. Завданням педагогіки є створення концепцій інтеграції гуманістичного й технологічного компонентів навчального процесу, що визначають шляхи використання ІКТ з метою підвищення якості навчання, надання йому властивостей демократичності, відкритості, індивідуалізації, творчості, мотивуватимуть усіх громадян до пізнавально-навчальної діяльності. У цьому контексті Гірш Б. стверджує: «якщо цифрова гуманістика повною мірою реалізувала свій потенціал, щоб змінити сучасні академічні підходи до навчання, то цифрова гуманітарна педагогіка повинна бути переміщена з маргіналізації та ізоляції, на перший план досліджень» [27,6].

Зарубіжні вчені наголошують, що застосування ІКТ під час навчання передбачає аналіз педагогічних змін, викликаних їх використанням. Іншими словами, як підкреслює Пол Файф (Paul Fyfe), це означає, що «просто включення технології (скажімо, Powerpoint) до лекції, без роздумів про те, як лекційна форма повинна розвиватися й збагачуватися, недостатньо. Педагоги повинні мислити цілісно про різні функції сучасного вчителя в реаліях цифрового життя як в академічному, так і позаакадемічному просторі» [29].

Отже, у зв'язку з конвергенцією технологічного й гуманістичного напрямів пізнання, у зарубіжних освітніх практиках виникла нова категорія «цифрова гуманістична педагогіка» і нова наукова галузь, що характеризується набором понять, концепцій, які сформувалися не у споріднених, а у незалежних, технократичних і гуманістичних галузях наукових досліджень.

На основі аналізу зарубіжного і вітчизняного досвіду конвергенції інформаційно-комунікаційних технологій з гуманістично-освітніми практиками пропонуємо вживати категорію «**цифрова гуманістична педагогіка**», наголошуючи при цьому на розвитку людської особистості за допомогою ІКТ.

У широкому сенсі, гуманістична цифрова педагогіка – це наука про закономірності передачі та сприймання освітнього досвіду, що відбувається у фізичній і віртуальній реальностях на основі використання ІКТ, зокрема цифрових технологій у системах відкритої освіти.

Природу педагогічної реальності, особливості її впливу на людину характеризує авторська теорія пізнавально-активного поля [13]. Людське спілкування взагалі, в тому числі спілкування учителя з учнями, викладача зі студентами відбувається у просторі і часі, тому його можна охарактеризувати категорією пізнавально-активного поля. Дефініція “пізнавально-активного поля” є універсальною.

В координатах пізнавально-активного поля протікає будь-яка діяльність. Філософське обґрунтування цього твердження знаходимо в концепції академіка В. Вернадського про наукову думку як планетне явище космічного характеру. Визначним моментом концепції В. Вернадського є положення про те, що людина існує до тих

пір, “доки не припиняється матеріальний і енергетичний обмін” між нею і середовищем, в якому вона живе [5]. На його думку, енергетичний і матеріальний обмін між живими організмами здійснюється через “поле життя – як в середовищі всесвітнього тяжіння, так і в мікроскопічному розрізі, де сили тяжіння не є пануючими...” [5, 9]. Кожна особистість, за В. Вернадським, характеризується “полем власного існування”, для якого властиві раціональні та ірраціональні елементи.

Отже, поле особистості характеризується поєднанням чуттєвого і раціонального, підсвідомого і свідомого, евристичного і гедоністичного. Воно проявляється у ставленні людей до світу, а також у явищах, які не піддаються стандартному логічному осмисленню: емоціях, почуттях, переживаннях, інтуїтивних передбаченнях, особливих наукових думках, натхненні, фантазіях, мріях тощо.

Поле окремої людини перебуває у постійній взаємодії з полями інших осіб. На нашу думку, коли група людей об’єднується з метою виконання певного виду діяльності, то відбувається явище накладання окремих полів і виникає сумарне її поле.

Якщо педагогічну діяльність розглядати як процес енергетичного і матеріального обміну між учителем і учнями, то правомірно зробити висновок про наявність комунікативного поля пізнавально-активного характеру або пізнавально-активного поля, яке виникає в результаті накладання особистісних полів учителя і учнів упродовж конкретного уроку або заняття.

Позитивний потенціал пізнавально-активного поля різко зростає, якщо учні будуть засвоювати інформаційний образ через власні творчі дії за допомогою ІКТ. Осягнення образу не тільки на слух, а і через зорове сприймання, через рух (пантомімічного відображення), через синтез мовленнєво-рухової експресії, драматично-ігрової діяльності, через експериментування з різними матеріалами забезпечує формування і стійке запам’ятовування інформаційних образів в уяві учнів. Педагог має застосовувати такі технології, які б забезпечували творчу діяльність, як у реальному, так і у віртуальному, створеному ІКТ середовищі.

Для творення ефективної педагогічної реальності доцільно застосовувати ІКТ, що передбачає здійснення педагогом і учнями реальних дій для уявного переміщення у створюваний віртуальний простір й виконання в ньому тих видів діяльності, що малодоступні або неможливі для традиційного навчального середовища. Педагогічна реальність, що поєднує матеріальне й віртуальне середовище, створює умови для духовно-креативного розвитку вчителів й учнів.

Напрями актуальних досліджень в галузі цифрової гуманістичної педагогіки охоплюють проблеми створення й вивчення інтегральної педагогічної реальності, що поєднує реальний і віртуальний простори і є прикладом взаємодії біологічного, технологічного, інформаційного, когнітивного компонентів для забезпечення якості навчання.

Методологічно значущим є питання з’ясування сутності методів дослідження цифрової гуманістичної педагогіки. Практичне використання цих методів означає здійснення наукового пошуку на перехресті цифрових та традиційних гуманістичних засобів. І це відбувається двома різними способами. З одного боку, застосовуються цифрові інструменти та технології для проведення традиційних гуманістичних досліджень. З іншого боку, гуманістичні методи дослідження застосовуються до вивчення педагогічних явищ, що відбуваються у змішаному або віртуальному середовищах, створених цифровими технологіями. Використання ІКТ для проведення педагогічних досліджень, зокрема застосування відеоспостереження, аудіозапису, відеозапису надає можливість подорожі у просторі і часі, створює умови для фіксації всього комплексу реакцій досліджуваних, піднімає на новий щабель якісні дослідження, хід і результати яких в оцифрований (електронний) формі можуть зберігатися в пам’яті комп’ютера і за потреби від-

творювати повну картину подій, що відбулися, стаючи джерелом для нових досліджень. Аудіозапис, відеозапис часто застосовуються під час інтерв'ювання, спостереження, проведення експериментів, при створенні цифрових наративів (розповідей).

Для отримання більш повного уявлення про навчання з використанням ІКТ, зокрема Інтернет-мережі, застосовується навчальна аналітика, що об'єднує комп'ютерні технології (дані і аналіз тексту, візуалізація даних) з педагогікою, соціальними науками та психологією [31].

За визначенням українського науковця Л. Панченко, навчальна аналітика – перспективний напрям розвитку досліджень в галузі вищої освіти, який спрямований на покращення процесу навчання, розуміння студентів та того, як вони вчаться, прийняття обґрунтованих рішень на основі аналізу освітніх даних. Навчальна аналітика базується на методах багатомірних досліджень, інтелектуальному аналізі даних, використанні нейронних мереж, методів машинного навчання, аналізі соціальних мереж, візуалізації даних [15].

Підкреслимо, що навчальна аналітика розвинулася з області кібернетичних досліджень і поширилася на педагогічну практику, освітній менеджмент, дозволивши учителям здійснювати більш тонкий аналіз впливу ІКТ на різні види соціально-пізнавальної діяльності.

Оскільки вчителі ширше використовують відкриті освітні ресурси і різноманітні додатки, доступні на мобільних пристроях, то застосування навчальної аналітики для відстеження участі учнів, студентів у навчальній діяльності набуває все більшого значення [31, 61]. Важливо здійснювати моніторинг й оцінювати використання зовнішніх ресурсів та діагностувати їх вплив на прогресування, гальмування навчання, його якісні показники [38]. Ця інформація має вирішальне значення для педагогічної підтримки окремих учнів, студентів, а також інформує широку академічну спільноту про можливі шляхи покращення якості освіти. Проте використання даних студентів може мати різні наслідки, особливо у сфері розбудови відносин довіри і поваги між установами і студентами. Оскільки аналітичні інструменти стають більш широко доступні, і зростає бажання застосувати їх для педагогічних досліджень, щоб отримати більш глибоке розуміння впливу поточних змін на навчальну реальність, важливо, щоб, заклади освіти розробляли політику використання навчальної аналітики для оцінювання навчальної та науково-дослідної діяльності.

Отже, проведення досліджень з цифрової гуманістичної педагогіки передбачає комплексне використання традиційних, модернізованих і специфічних методів здійснення наукового пошуку.

До суттєвих завдань цифрової гуманістичної педагогіки належить збагачення сучасного Інтернет-простору шляхом перенесення педагогічної культурної спадщини до мережі і забезпечення доступу до неї не тільки для академічних користувачів (науковців, учителів, студентів, учнів), також і широкої громадськості. Використання методів цифрової гуманістичної педагогіки може додати новий вимір історико-педагогічним дослідженням, надає можливість науковцям під час аналізу відео- та аудіозаписів здійснювати подорожі у просторі і часі, і, що не менш важливо, здійснювати оцифровування (переведення у електронну форму) унікальних документальних і епістолярних матеріалів, фото, зображень, творів педагогічної класики, тим самим уможливлючи подальші дослідження унікальних джерел педагогічного знання, створення віртуальних музеїв і лабораторій.

Важливим напрямом досліджень гуманістичної цифрової педагогіки є творча реалізація особистості у віртуальному просторі. Слушною є думка Р. Ленема, про те, що дітей і всіх громадян треба навчити електронному вираженню, яке є необхідним для суспільства цифрової інформації [36, 15-16].

Саме для реалізації цього завдання ще в 1993 році було створено центр цифрових розповідей в Берклі. Практика створення коротких, особистісних наративів за допомогою ІКТ поширилася по всім англomовним країнам і Західній Європі. Наголосимо, що наратив – це інформаційне повідомлення рефлексивного характеру, тобто розповідь, яка виявляє позицію оповідача стосовно того, що він розповідає. Застосування цифрових технологій значно підвищило ефективність наративного навчання. На сьогодні, тенденція реалізації наративно-цифрового підходу, як свідчать результати досліджень Л. Тимчук, чітко увиразнюється в усіх формах організації навчання (формального і неформального) в міжнародному освітньому просторі [19].

Проблема вивчення особливостей використання ІКТ для організації здоров'язбережувального навчання не втрачає своєї актуальності. Науковий пошук має бути спрямованим на визначення ефективних шляхів розв'язання окресленого питання, зокрема, потребує вивчення використання ІКТ для активізації когнітивних процесів, розвитку творчих умінь та організації взаємодії всіх суб'єктів здоров'язбережувального навчання (учителів, учнів, батьків, фахівців), умовам використання ІКТ у навчанні дітей з особливими потребами. Особливої уваги потребує вивчення особливостей розвитку когнітивних здібностей, соціально-комунікаційних умінь шляхом створення нових особистісно-значущих для учнів знань на основі використання ІКТ.

Висновки. Стрімкий розвиток комп'ютерних засобів та ІКТ, зокрема цифрових та оптико-волоконних, їх широке впровадження у всі сфери суспільного життя прискорили інтеграційні і комунікаційні процеси, забезпечили нові більш продуктивні можливості поєднання різних галузей знання.

Цифрова гуманістична педагогіка - не просто новий шлях навчання, її поява зумовила виникнення нової освітньої парадигми, а також становлення наукової сфери, що швидко розвивається і мотивує виникнення дискусій і нового педагогічного мислення.

Методологічні засади цифрової гуманістичної педагогіки висвітлено в наступних положеннях:

- Застосовування ІКТ у різних формах і видах навчальної діяльності учнів різних вікових груп має бути спрямовано на надання навчально-виховному процесу пізнавально-творчих характеристик, а також забезпечення, відкритості, гнучкості, демократизації, диференціації, індивідуалізації, комфортності, що створює ареал привабливості для освітнього розвитку громадян суспільства неперервного навчання;
- Розвиток у вчителів інтегрованого мислення, спрямованого на сприймання, проектування, реалізацію й оцінювання навчального процесу, що відбувається шляхом поєднання людських ресурсів та ІКТ, є необхідною умовою забезпечення якості освіти в інформаційному суспільстві;
- Усвідомлення педагогами можливостей застосування ІКТ для творення позитивної педагогічної реальності, що характеризується пізнавально-активним полем, є важливим мотиваційним чинником високоякісної професійної діяльності;
- Уміння вчителя розширювати канали передачі, сприймання та відтворення інформації на основі застосування ІКТ посилюють дію пізнавально-активного поля на учнів, покращують засвоєння ними інформаційного образу;
- Позитивний потенціал пізнавально-активного поля різко зростатиме, якщо учні будуть засвоювати інформаційний образ через експериментування з різними ІКТ, що забезпечуватиме творчу діяльність в інтегрованому (реальному і віртуальному) навчальному середовищі;
- Майстерне застосування ІКТ розширює операційні можливості педагогічної реальності, поглиблює її віртуальні характеристики, що створює умови для духовно-креативного розвитку вчителів й учнів;

• Для діагностики й оцінювання якості навчально-виховного процесу, що реалізується в ході взаємодії людських та інформаційно-технологічних компонентів поряд з традиційними методами наукового дослідження мають застосовуватися методи наукового аналізу діяльності учнів у віртуальному просторі.

Подальшого дослідження потребують проблеми розвитку цифрової гуманістичної педагогіки, осмислення її як важливого компонента системи неперервної педагогічної освіти, реалізації її освітнього потенціалу в інформаційному суспільстві.

Список літератури:

1. Автореферати та дисертаційні роботи захищені у спеціалізованій вченій раді Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України зі спеціальності 13.00.10 - інформаційно-комунікаційні технології в освіті: Режим доступу: <http://iitlt.gov.ua/atestat/spetsializovana-vchena-rada/avtoreferaty-dysertatsiyi.php>
2. Биков В. Моделі організаційних систем відкритої освіти: Монографія. - К.: Атіка, 2009.- 684 с.
3. Биков, В. Технології хмарних обчислень, ІКТ-аутсорсінг та нові функції ІКТ-підрозділів навчальних закладів і наукових установ / В. Ю. Биков // Інформаційні технології в освіті: збірник наукових праць / № 10. – Херсон : ХДУ, 2011. – 271 с. – С.8-23.
4. Вернадский В. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1991. – 270 с.
5. Войскунский А., Селинская М. Система реальностей: психология и технология / Войскунский А. Селинская М. // Вопросы философии. – 2006. - № 11. – С. 119-130.
6. Жалдак М. І. Гуманітарний потенціал інформатизації навчального процесу // Проблеми інформатизації освіти. Зб. наукових праць. – К.: МО України, УДПУ імені М.П. Драгоманова, 1994. – С. 3-20.
7. Жалдак М. І. Проблеми інформатизації навчального процесу в середніх і вищих навчальних закладах // Комп'ютер в школі та сім'ї – № 3 – 2013 – С. 8-15
8. Кремень В. Світ знання: людина, наука, освіта/ В.Г.Кремень. – Київ: Знання України, 2016. - 87с.
9. Кремень В. Г. Категорії «простір» і «середовище: особливості модельного подання та освітнього застосування / В.Г. Кремень, В.Ю. Биков // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – №2. – С. 3-16
10. Павлов О. А. Концепція змісту наскрізної освіти з інформатики та обчислювальної техніки. Проект / О. А. Павлов, С. М. Гриша, Ю. С. Рамський, Н. В. Морзе, Г. Л. Яковлев /. – К.: Інститут сист. дослід.. 1994. – 24 с.
11. Биков В.Ю. Концепція інформатизації освіти / В.Ю Биков, Я. І. Вовк, М. І.Жалдак, та інші //«Рідна школа», № 11. – 1994. – С. 26-29
12. Лещенко М. Методологічні засади підготовки майбутніх учителів застосовувати ІКТ для творення позитивної педагогічної реальності / М. Лещенко //Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / за ред. В.І. Сипченка. – Вип. LXIX. – Слов'янськ. – ДДПУ, 2014. – С.5-13
13. Лещенко М. Щастя дитини: до проблеми педагогічної майстерності. – К.: АСМІ, 2003. – 304 с.
14. Лещенко М. Відкрита освіта у категоріальному полі вітчизняних і зарубіжних учених. / М Лещенко, А Яцишин / Інформаційні технології і засоби навчання, 2014, Том 39, №1. – с.1-16.
15. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: сві-

товий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / за ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – С. 59-65

16. Панченко Л. Ф. Підготовка майбутніх фахівців з інформаційних технологій до здійснення навчальної аналітики. Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. Серія «Педагогічні науки» Випуск 1/2015 (2).С. 80- 85.

17. Паспорт спеціальності 13.00.10 - інформаційно-комунікаційні технології в освіті: Режим дотупу: <http://iitlt.gov.ua/atestat/spetsializovana-vchena-rada/pasport-spetsial%60nisti-13-00-10-informatsiyno-komunikatsiyni-tekhnologiyi-v-osviti.php>.

18. Спірін О. М. Інформаційно-комунікаційні технології навчання: критерії внутрішнього оцінювання якості [Електронний ресурс] / О. М. Спірін // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2010. – № 5(19). – Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/358/315>

19. Тимчук Л. Наративне навчання у медіа-просторі // Наук. журн. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, №3 (37), 2014. – СумДПУ ім. А.С.Макаренка, С. 355-368.

20. The Alliance of Digital Humanities Organizations (ADHO) Режим доступу: <http://adho.org/>

21. Anderson, P. What is web 2.0. Ideas, technologies, and implications for education.// Technology and Standards Watch. – 2007.- P. 1-64.

22. Bellamy, Craig. "The Sound of Many Hands Clapping: Teaching the Digital Humanities through Virtual Research Environments (VREs)." Digital Humanities Quarterly. 6.1 (2012).

23. Bjork, Olin. "Digital Humanities and the First-Year Writing Course." Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics. Brett D. Hirsch, ed. Cambridge: UK, OpenBook Publishers, 2012.

24. BRIER S.Where's the Pedagogy? The Role of Teaching and Learning in the Digital Humanities// Debates in the Digital Humanities.- 2012.-University of Minnesota Press.- 504p.Режим доступу: <http://dhdebates.gc.cuny.edu/debates/text/8>

25. Clement, Tanya. "Multiliteracies in the Undergraduate Digital Humanities Curriculum: Skills, Principles, and Habits of Mind." Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics. Brett D. Hirsch, ed. Cambridge: UK, Open Book Publishers, 2012.

26. Davidson, Cathy N. "Collaborative Learning for the Digital Age." The Chronicle of Higher Education. August 26, 2011

27. Diamond, Myrna Elyse, "The role of narrative in multimedia learning" Theses/Dissertations/Professional Papers/ Capstones.Paper 1231. University of Nevada, Las Vegas August 2011. – 200p

28. Brett D. Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics. . Hirsch (ed). Cambridge: Open Book Publishers, 2012. - 426 pp. Режим доступу: <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/8/2/000177/000177.html>

29. Digital Humanities Quarterly(DHQ) Режим доступу: <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/10/4/000259/000259.html>

30. Fyfe P. Digital Pedagogy Unplugged/ Digital Humanities Quarterly. – 2011. - Volume5,Number3, Режим доступу:<http://digitalhumanities.org/dhq/vol/5/3/000106/000106.html>

31. Jakacki D. Digital Pedagogy in the Humanities.-DHSI,2013. -365p. Режи доступу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1417> Hack C. Applying learning analytics to smart learning — ethics and policy. Learning analytics// Smart learning: Teaching and learning with smartphones and tablets in post compulsory education. Middleton, A., ed.

(2015 Media-Enhanced Learning Special Interest Group and Sheffield Hallam University-300p. Режим доступу: http://melsig.shu.ac.uk/?page_id=503

32. Humanistyka drugiej generacji na UKW Режим доступу:

<http://www.kujawsko-pomorskie.pl/informacje-prasowe/29234-swieto-ukw>

33. Hammersley, A. i Atkinson, P. (2000). Metody badań terenowych. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2000, 207p.

34. Hine, Ch. (2000). Virtual Ethnography. London-Thousand Oaks-New Delhi: SAGE Publications, 2007, 112p.

35. Kozinets, R.V. Netnography. Doing ethnographic research online. Los Angeles-London-New Delhi-Singapore-Washington DC: SAGE Publications, 2010. – 127p.

36. Lanham, R. The Electronic Word: Democracy, Technology, and the Arts. – Chicago: The University of Chicago Press, 1993. – 373p.

37. Mahony, Simon and Elena Pierazzo. "Teaching Skills or Teaching Methodology?" Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics. Brett D. Hirsch, ed. Cambridge: UK, Open Book Publishers, 2012.

38. Scheffel, M., Drachsler, H., Stoyanov S., & Specht, M. Quality Indicators for Learning Analytics. // Educational Technology & Society. -2014, 17 (4), 117–132.

39. Technology use in health education: a review and future implications Holly M. Satterfield, M. Ed. // The Online Journal of Distance Education and e-Learning, April 2015 Volume 3, Issue 2 P.87-96 Режим доступу: www.tojdel.net

40. Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach Filia w Piotrkowie Trybunalskim: Режим доступу: www.unipt.pl.

41. Warnock, Scott. "Introduction: Migrating to Online Writing Instruction: How, Why, and Who." Teaching Writing Online: How & Why. National Council of Teachers of English, 2009

42. Whitson, Roger T. "Where's the Pedagogy in Digital Literary Studies?" Roger T. Whitson, 2013. Режим доступу: <http://www.rogerwhitson.net/?p=1947>

References:

1. Abstracts and dissertations works defended at Specialized Council in the Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAPS of Ukraine specialty 13.00.10 – "information and communication technologies in education" Rezhym dostupu: <http://iitlt.gov.ua/atestat/spetsializovana-vchena-rada/avtoreferaty-dysertatsiyi.php>

2. Bykov V. (2009) "Organizational System Models of Open Education": Monograph., K.: Atika, 684 p.

3. Bykov V. (2011) "Cloud computing technologies, ICT outsourcing and new functions of ICT departments of educational and scientific institutions" / V. Bykov // "Information Technologies in Education. Collection of Scientific Papers" ..Vypusk 10. - Kherson: Kherson State University, 271 p.

4. Vernadsky V. (1991) "Scientific thought as a planetary phenomenon." – M.: Nauka, 270 p.

5. Voiskunsky A., Selisskaya M. (2006) "System of realities: psychology and technology" // "Problems of Philosophy". - № 11. - P. 119-130.

6. Zhaldak M.I. (1994) "Humanitarian potential of informatization of educational process" // "Problems of informatization of education". Coll. scientific papers. - K.: Min. of Ed. of Ukraine, USPU after M.P. Dragomanova., P. 3-20.

7. Zhaldak M. I. (2013) "Problems of informatization of educational process in secondary and higher education" // "Computer in school and in family", No 3, P. 8-15

8. Kremen V. (2016) "Sweet znannya: ludyna, nauka, oswita" / V.G. Kremen – Kyjiv: Znannya Ukrainy, 87s.
9. Kremen V.G., Bykov V.Y. (2013) "Categories "space" and "environment: characteristics of model representation and education using" // "Theory and Practice of social systems management", №2. - P. 3-16
10. Pavlov O.A, Grisha S.M., Ramsky Y.S, Morse N.V., Yakovlev G.L. " The concept of continuous education content of Computer Science. " Project. - K.: Institute of Syst. Research .. 1994. - 24 p.
11. Bykov V.U., Vovk Y.I., Zhaldak M. I. (1994) "The concept of education informatization" // "Ridna shkola", № 11, P. 26-29
12. Leshchenko M. (2014). "Methodological bases of teachers training to use ICT for creating positive educational reality" / M. Leshchenko // Humanization of the educational process: coll. of scientific papers" [Ed. prof. V.I. Sypchenko]. - Vol. LXIX. - Slavyansk. - DDPU., - P.5-13 .
13. Leshchenko M. (2003) "Happiness of child: To problem of pedagogical masterpiece". - K.: ASML., - 304 p
14. Leshchenko M., "Yatsyshin A (2014) "Category of 'open education' in the works of native and foreign scientists" // Information technologies and learning tools", Vol. 39, №1. – c.1-16.
15. Ovcharuk O.V. (2004) "Competency development approach: strategic goals of the international community" // "Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian prospects: Library of Educational Policy" / Ed. O.V Ovcharuk. - K: K.I.S., P. 59-65
16. Panchenko L.F. (2015) "The training of future professionals for the implementation of educational analysts". "Bulletin KrNU after Mykhailo Ostrohradskyi. Series of "Pedagogical Science" Issue 1/ (2) .P. 80- 85.
17. The passport of the specialty 13.00.10 - ICT in education: <http://iitlt.gov.ua/atestat/spetsializovana-vchena-rada/pasport-spetsial%60nisti-13-00-10-informatsiyno-komunikatsiyni-tekhnologiyi-v-osviti.php>.
18. Spirin O.M. (2010) "ICT training, internal quality evaluation criteria [electronic resource] / O.M.. Spirin // Information technologies and tools of teaching. - № 5 (19). – Access to the journal.: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/358/315>. – 11 .02. 2011
19. Tymchuk L. (2014) Narrative education in media space // Science. Journal. Pedagogical science: theory, history, innovative technology, №3 (37) - SumDPU after A.S. Makarenko, P. 355-368.
20. The Alliance of Digital Humanities Organizations (ADHO) Rezhyim dostupu: <http://adho.org/>.
21. Anderson, P. What is web 2.0? Ideas, technologies, and implications for education.// Technology and Standards Watch. – 2007.- P. 1-64.
22. Bellamy, Craig. "The Sound of Many Hands Clapping: Teaching the Digital Humanities through Virtual Research Environments (VREs)." Digital Humanities Quarterly. 6.1 (2012).
23. Bjork, Olin. (2012) ."Digital Humanities and the First-Year Writing Course." Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics. Brett D. Hirsch, ed. Cambridge: UK, OpenBook Publishers,
24. BRIERS. Where's the Pedagogy? The Role of Teaching and Learning in the Digital Humanities// Debates in the Digital Humanities.- 2012.- University of Minnesota Press.- 504p. Rezhyim dostupu: <http://dhdebates.gc.cuny.edu/debates/text/8>

25. Clement, Tanya. "Multiliteracies in the Undergraduate Digital Humanities Curriculum: Skills, Principles, and Habits of Mind." *Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics*. Brett D. Hirsch, ed. Cambridge: UK, Open Book Publishers, 2012.
26. Davidson, Cathy N. "Collaborative Learning for the Digital Age." *The Chronicle of Higher Education*. August 26, 2011
27. Diamond, Myrna Elyse, "The role of narrative in multimedia learning" *Theses/Dissertations/Professional Papers/ Capstones*. Paper 1231. University of Nevada, Las Vegas August 2011. – 200p
28. Brett D (2012) *Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics*. Hirsch (ed). Cambridge: Open Book Publishers, 426 pp. Rezhym dostupu: <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/8/2/000177/000177.html>
29. *Digital Humanities Quarterly (DHQ)* Rezhym dostupu: <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/8/2/000177/000177.html>
30. Fyfe P. (2011) *Digital Pedagogy Unplugged/ Digital Humanities Quarterly*. Volume 5, Number 3, Rezhym dostupu: <http://digitalhumanities.org/dhq/vol/5/3/000106/000106.html>
31. Jakacki D. (2013) "Digital Pedagogy in the Humanities.-DHQ,.-365p. Rezhym dostupu: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1417> Hack C. Applying learning analytics to smart learning — e thics and policy. *Learning analytics/Smart learning: Teaching and learning with smart phones and tablet compulsory education*. Middleton, A., ed. (2015) *Media Enhanced Learning Special Interest Group and Sheffield Hallam University*-300p. Rezhym dostupu: http://melsig.shu.ac.uk/?page_id=503
32. Hmaistykadrgiejgenercji na UKW Rezhym dostupu: <http://www.kujawsko-pomorskie.pl/informacje-prasowe/29234-swieto-ukw>
33. Hammersley, A. i Atkinson, P. (2000). "Metody badań terenowych. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka", 2000, 207p.
34. Hine, Ch. (2000). *Virtual Ethnography*. London-Thousand Oaks-New Delhi: SAGE Publications, 112p.
35. Kozinets, R.V. (2010) "Netnography. Doing ethnographic research online. Los Angeles London-New Delhi-Singapore-Washington DC: SAGE Publications",. – 127p.
36. Lanham, R. (1993) *The Electronic Word: Democracy, Technology, and the Arts*. –Chicago: The University of Chicago Press,. – 373p.
37. Mahony, Simon and Elena Pierazzo. (2012) "Teaching Skills or Teaching Methodology?" *Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics*. Brett D. Hirsch, ed. Cambridge: UK, Open Book Publishers,.
38. Scheffel, M., Drachsler, H., Stoyanov S., & Specht, M. (2014) *Quality Indicators for Learning Analytics//Educational Technology & Society*., 17 (4), 117–132.
39. Technology use in health education: a review and future implications holly m. satterfield, m. Ed.//*The Online Journal of Distance Education and e-Learning*, Volume 3, Issue 2 P.87-96, Rezhym dostupu: www.tojdel.net Copyright
40. Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach Filia w Piotrkowie Trybunalskim: Rezhym dostupu www.unipt.pl
41. Warnock, Scott. (2009) "Introduction: Migrating to Online Writing Instruction: How, Why, and Who. " *Teaching Writing Online: How & Why*. National Council of Teachers of English,
42. Whitson, Roger T. (2013). "Where's the Pedagogy in Digital Literary Studies?" Roger T. Whitson, Rezhym dostupu: <http://www.rogerwhitson.net/?p=1947>

Стаття надійшла до редколегії: 12.11.2016